

Ристо ВУКЧЕВИЋ, економиста
Извршно Вијеће — Титоград

Прилог утврђивању критеријума за доношење инвестиционих одлука у пољопривреди Црне Горе

Утврђивање критеријума инвестирања у области пољопривреде веома је значајно у рјешавању даљег развоја привреде на подручју наше Републике. Пољопривредна производња у Црној Гори, укупно посматрана, недовољна је да подмири потребе личне потрошње, а још већа је дефицитарност пољопривредних производа када се имају у виду потребе производне потрошње. Повећање индустријске производње, туристичког промета и иначе динамична промјена структуре привреде и на њој заснована демографска кретања све више поопштавају питање повећа пољопривредне производње. Стога је акутна потреба да се конкретније одреди мјесто пољопривреде у даљем развоју привреде, а прије свега мјесто пољопривреде у укупној инвестиционој потрошњи. Отуда проистиче задатак да се на основу захтјева даљег развоја и коришћења досадашњег искуства ближе прецизирају услови које треба да испуни намјеравана пољопривредна производња сваког појединог инвестиционог улагања да би се приступило њеном зајнивању.

У овом краћем осврту истакнути су само неки моменти, са становништва економског разматрања, за које сматрамо да су врједни пажње, чиме, наравно, нијесу исцрпљени сви фактори који се морају имати у виду при доношењу инвестиционих одлука у области пољопривреде на подручју Црне Горе.

I

Наслијеђена заосталост у привреди која се првенствено изражавала у неразвијеној инфраструктури имала је одраза и на

послијератни развој ове привредне области, на његово споро кретање.

У првим послјератним годинама пољопривреду карактерише ситан индивидуални посјед са претежно натуралном производњом, изузев неких приградских рејона гдје је била нешто развијенија производња за локално тржиште. Од укупно 55.900 индивидуалних газдинстава у 1948. години, било их је 28.600 са посједом до 2 хектара земљишта од чега око 60% газдинстава са посједом до једног хектара*). Пољопривредно становништво је чинило око 3/4 укупног броја становника. На 100 пољопривредних становника било је 56 хектара обрадивих површина. Већ крајем 1961. године, то јест за период од 13 година, настале су осјетне промјене у структури привреде, а сљедствено томе и у структури становништва. Према попису из 1961. године пољопривредно становништво учествује са око 48% у укупном броју становника, а на 100 пољопривредних становника има 84 хектара обрадивог земљишта. Настале промјене су врло знатне, али су резултат, прије свега, динамичног развоја индустрије и других ванпољопривредних области, док је пољопривредна производња биљежила знатно скромнији пораст. Индустријска производња у овом периоду порасла је за око 7,5 пута, а пољопривредна производња за свега око 60%.*)

Сталан пораст градског становништва и брзи развитак грана прерађивачке индустрије које се заснивају на пољопривредним сировинама постављају као императив бржи пораст пољопривредне производње.

У периоду 1947—1961. године уложено је у пољопривреду свега 3,6% од бруто инвестиција на подручју Црне Горе. Напоре до са овим треба истаћи да је у капацитете текстилне индустрије, индустрије коже и обуће, прехранбене и дуванске индустрије, а који се углавном заснивају на пољопривредним сировинама, уложено колико и у пољопривреду. У Југославији ова упоређења показују сасвим другачији распоред улагања. У истом периоду инвестирано је у пољопривреду 8,5% од укупних инвестиција, а у поменутих гранама индустрије око 57% од улагања у пољопривреду. Ако се из овог упоређења искључе текстилна индустрија и индустрија коже и обуће, чија сировинска база није пресудна у односу на локацију капацитета прераде, и узму у посматрање само прехранбена и дуванска индустрија онда имамо сљедеће податке: у периоду од 1947—1961. године бруто инвестициона улагања у прехранбену и дуванску индустрију у Црној Гори износе око

*) — Подаци узети из Статистичког годишњака НРЦГ за 1955. годину

*) — Статистички годишњак Југославије за 1962. годину

42% од укупних улагања у пољопривреду, а у Југославији ово износи око 31%.*)

Дата упоређења упућују на закључак да су улагања у пољопривреду Црне Горе била релативно мала у односу на укупну инвестициону потрошњу, а поготову на капацитет прераде и брз пораст градског становништва. Просјечна пољопривредна производња која се постиже посљедњих година је недовољна да подмири потребе исхране становништва у низу производа, а прерађивачки капацитети (кланице и прерада меса, фабрике уља, рибе, воћа, коже, дувана) се користе 30—50% због недовољности сировина.

Посебно обиљежје инвестиционих улагања у друштвеном сектору пољопривреде Црне Горе јесте високо учешће грађевинских радова. У периоду 1947—1960. године од укупних улагања у пољопривреду око 50% отпада на грађевинске радове, 23% на опрему и 27% на остала улагања. Техничка структура улагања у пољопривреду Југославије у истом периоду износи: грађевински радови 41%, опрема 35% и остало 24%.

У сљедећем прегледу се дају неки основни подаци о пољопривреди Црне Горе и Југославије:

I Структура пољоприв. површина	СРЈ	СРЦГ
1. Пољопривредне површине 1961. од тога:	100,0	100,0
— оранице и баште	51,3	11,3
— воњаци	2,7	1,5
— виногради	1,8	0,2
— ливаде	13,0	19,3
— пашњаци	30,8	67,4
— остало (баре, трстици и рибњаци)	0,4	0,3
2. Учешће друштвеног сектора:		
— у обрадивим површинама	11,3	6,3
— у обрадивим површинама без ливада	12,0	3,9
II — Друштвени производ 1961. године		
1. Друштвени производ пољопривреде по хектару обрадиве површине:		
— укупно сва газдинства	82.100	66.100
— друштвена газдинства	127.700	65.000

(*) — Ови односи су рачунати на основу података „Инвестиције 1947—1960. — Публикација Института за економику инвестиција — Београд, 1962. године. Узете су сталне цијене из 1956. г. Инвестиције у 1961. години узете су из СГЈ за 1962. годину и прерачунате су на цијене из 1956, кориговањем путем коефицијента који је добијен на бази односа сталних и текућих цијена за 1960. г. Овакав прорачун је само приближно тачан, али не искривљава слику која се добија на бази датих односа.

**III — Инвестиције у пољопривреди
1947—1961.*)**
(текуће цијене)

1. Бруто инвестиције по хектару обрадиве површине друштвених газдинстава(*)	501.000	790.000
2. Друштвени производ пољопривредно-друштвених газдинстава 1961. г. према 100 динара бруто инвестиција 1947—1961. године у текућим цијенама	25,40	8,20

Пољопривредне површине у Црној Гори заступљене су претежно нископродуктивним земљиштем — пашњацима и ливадама, које чини око 87% укупних пољопривредних површина. Оранице, баште и дугогодишњи засади незнатно учествују у пољопривредним површинама, свега 13%, док ово учешће у пољопривреди Југославије износи 55,8%. Друштвени сектор у Црној Гори такође мало учествује у укупним обрадивим површинама, а ако се из ових искључе и ливаде онда је његово учешће у ораницама и засадама врло мало. Структура површина друштвеног сектора у Црној Гори је неповољнија од укупне структуре површина, тј. друштвена газдинства располажу укупно узев, лошијим земљиштем. Насупрот овоме, друштвена газдинства у Југославији имају повољнију структуру него што је структура укупних обрадивих површина у земљи.

Неповољна структура површина у друштвеном сектору у односу на структуру укупних површина у Црној Гори одражава се и на висину друштвеног производа по хектару обрадиве површине. Друштвени производ за сва газдинства у 1961. години износио је 66.100 динара по хектару обрадиве површине, а код друштвених газдинстава 65.000 динара. Друштвени производ по хектару друштвених газдинстава у Црној Гори је већи него по хектару исте површине код индивидуалних газдинстава, али велико учешће ливада у друштвеној својини чини да се просјек друштвеног производа по хектару обрадиве површине остварује у мањем износу.

Интересантни су подаци о висини инвестиционих улагања по хектару обрадиве површине. Ови подаци су добијени дијелењем укупних улагања у пољопривреду са бројем хектара обрадивих површина друштвених газдинстава. Због тога ови износи нијесу показатељ у смислу исказа величине улагања за привођење хектара површине савременој обради, већ показују одређени однос

(*) — Статистички билтен 240/1962. год. Савезни завод за статист.

(*) — Документациони материјал уз Савезни друштвени план за 1963. и документациони материјал уз Друштвени план НРЦГ — 1963. г.

*) — Документациони материјал о инвестицијама Завода за привредно планирање СРЦГ.

(*) — Бруто инвестиције се односе на све гране пољопривреде у друштвеном сектору, а дијелене су са бројем хектара обрадиве површине у друштвеном сектору.

који добија свој смисао у компарацији између појединих подручја, затим односа између улагања и друштвеног производа и сл.

Однос друштвеног производа и инвестиционих улагања показује да је ефекат инвестиција у Црној Гори неповољних за три пута од ефекта у пољопривреди Југославије. Наиме, друштвена газдинства у Црној Гори остварују три пута мањи друштвени производ на 100 динара инвестиција него што то износи у Југославији.

Наведена упоређења свједоче о слабом ефекту улагања у пољопривреду Црне Гору, без обзира што су она била иначе мања у односу на укупну инвестициону потрошњу јер посматрања у односу на површину и друштвени производ знатно су неповољнија од просјека за Југославију. Ово такође намеће потребу да се конкретније приђе питању неких битних услова који се морају поштовати при доношењу инвестиционих одлука у пољопривреди.

Структура обрадивих површина у друштвеном сектору Црне Горе је знатно неповољнија од структуре у Југославији.

	Друштвена газдинства у Југославији	Друштвена газдин. у Црној Гори
Структура обрадивих површина*)	100,0	100,00
од тога:		
— оранице и баште	80,6	20,8
— воћњаци	3,0	1,9
— виногради	2,3	2,3
— ливаде	14,1	75,0

Обрадиве површине без ливада по једном друштвеном газдинству у Црној Гори (искључујући опште земљорадничке задруге јер ове располажу незнатним обрадивим површинама) износила су 1961. години 167 хектара, док је у Југославији било 1.030 хектара. На једног запосленог у овим газдинствима долазило је у Црној Гори 2,2 хектара обрадивог земљишта без ливада, а у Југославији 5,3 хектара.

Само ових неколико података указују на заосталост пољопривредне производње у Црној Гори, мало учешће социјалистичког сектора и његову заснованост на малим комплексима релативно слабог квалитета, затим на атомизираност и неактивираност уложених средстава, недограђеност друштвених газдинстава и скупу производњу.

II

Дефицитарност пољопривредне производње у Црној Гори, како је већ истакнуто, захтијева њено повећање, а нарочито у производњи раног поврћа и сточних производа. Потребне су у сталном порасту.

*) Статистички билтен бр. 240—1962. године — Савезни завод за статистику и документациони материјал уз Друштвени план НРЦГ — 1963. године.

Од 1948. до 1962. године учешће ванпољопривредног становништва повећало се са 24% на 52%. У истом периоду осјетно се повећао број проведених дана домаћих и иностраних туриста. У 1961. години овај број се креће на око 1,5 милиона и показује тенденцију рапидног пораста. Сада се завршавају капацитети који треба да повећају број дана боравка даљих 200 хиљада туриста.

У 1965. години оцјењује се пораст потрошње основних пољопривредних производа по становнику у односу на потрошњу у Југославији у 1961. години у %/(*)

— месо	77%
— млијеко	50%
— јаја	50%
— поврће	27%
— грожђе	100%

Повећање се односи на потрошњу по становнику те ако се има у виду повећање становника (просјечно годишње повећање у периоду 1948—1961. године износило је 2%) и повећање дана боравка туриста онда ће исказана потрошња у апсолутном износу бити знатно већа него што је оцијењена по становнику.

Иако израженој тенденцији пораста потрошње становништва, укључив ту и потребе туризма, треба додати и захтјеве већег искоришћења капацитета за прераду воћа, поврћа, рибе, дувана и др.

Повећање пољопривредне производње добија једно од приоритетних мјеста у даљем развоју привреде. Из овог проистичу два конкретна задатка:

прво, стално повећање учешћа социјалистичког сектора и друштвено организовање производње у цјелини и

друго, рејонизирање пољопривредне производње на бази природних и других објективних услова.

Не упуштајући се у изношење предности социјалистичког сектора над индивидуалним, што опредјељује да се проширење овог постави као први услов повећања пољопривредне производње потребно је да укажемо на нека питања рејонизирања пољопривреде у Црној Гори.

Специјализација пољопривредне производње, боље речено, ужа производна оријентација по појединим пољопривредним подручјима, није тековина социјализма, мада код нас у Црној Гори треба да се оствари тек у условима социјалистичке изградње.

Рејонизирање пољопривреде у Црној Гори углавном захтијева:

— специјализацију пољопривредне производње по појединим подручјима, зависно од еколошких и других објективних фактора од којих зависи висока робна производња,

(*) — „Пољопривредна производња медитеранског подручја Југославије“ — Југословенска пољопривредна банка — Београд 1962. године.

— окрупњавање социјалистичких газдинстава у оквиру специјализованог подручја.

Досадашња производња на друштвеним газдинствима била је углавном оријентисана на подмирење потреба локалних тржишта. Разноврсност производње код већине газдинстава креће се у оквиру могућности које дозвољавају природни услови у производњи већине газдинстава заступљене су углавном све пољопривредне гране: ратарство, повртарство, виноградарство, воћарство и сточарство. Унутар ових грана заступљен је низ култура и дјелатности чији избор је како са агротехничких услова тако и са економског становишта, врло хетероген и унапријед осуђује привредну организацију на разноврсну, малу и скупу производњу неспособну за излажење ван оквира локалног тржишта, неспособну чак и за конкуренцију на овом.

Велики број култура уситњава и иначе мале земљишне комплексе, те при таквој структури производње не могу доћи до изражаја све оне предности које треба да пруже друштвена газдинства. Производња је заступљена мноштвом култура које нијесу нужне као агротехничка смјена или допуна једних другима већ је избор широк, а учешће појединих производњи са становишта природних услова неоптимално је и економски нерационално постављено.

Учешће овако разноврсне производње на једном релативно малом подручју онемогућава повољну композицију производних фактора, а прије свега специфичних природних услова, опреме и радне снаге. Као што је познато, неповољна усклађеност производних фактора крије огромне резерве, чини производњу скупом и има низ негативних посљедица које се реперкутују не само на грану гдје постоје њихова неусклађеност већ на привреду у целини. Узгред напомињемо да је економска суштина процеса интеграције (који је сада врло актуелан) усмјерена у правцу стварања услова за повољније комбиновање производних фактора (фактора који већ постоје) и најпогоднији начин усмјеравања инвестиционе потрошње (фактори који треба да се створе инвестиционим улагањима).

Пољопривредна подручја Црне Горе у погледу еколошких услова знатно су издиференцирана. Планински рејон Полимље, Зетско-бјелопавлићка равница и приморски рејон подручја су са посебним изразитим климатским и другим специфичностима. Код заснивања пољопривредне производње овај фактор искључује широку заступљеност пољопривредних култура, ако хоће да се искористе његове предности, то јест да се као производни фактор повољно експлоатише.

Досадашње искуство свједочи да нијесу довољно искористене ове специфичности. Тако, на примјер, незнатна је била оријентација на рано поврће и јужне културе у средишном и примор-

ском предјелу Црне Горе, на сточарство у планинском рејону, и сл.

Опрема спада у један од врло важних фактора производње чији степен искоришћености битно утиче на економичност пословања привредне организације. Релативно мала друштвена газдинства са хетерогеном производњом условљавају ниско коришћење опреме. Ово у најчешће случајева условљава да газдинства располажу опремом која је недовољно искоришћена, а уколико и имају строго специјализовану опрему онда је њен степен искоришћености минималан — обично се креће испод нужног економског минимума. Специјализована опрема захтијева да послови њене намјене буду заступљени у мјери која омогућава коришћење њеног реалног капацитета. Ово се тешко постиже код разноврсне производње на малим газдинствима.

Радна снага је такође недовољно коришћена при разноврсној производној оријентацији пољопривредних газдинстава. Скоро свака култура, а поготову грана, изискује одговарајућу радну снагу како по врсти квалификације тако и по степену квалификованости. У пракси је најчешћи случај да се иста радна снага користи за најразноврсније послове јер ако би се обезбјеђивала за сваку производњу посебна радна снага онда би њен радни фонд био неискоришћен, вишкови радне снаге би били претјерано велики. Међутим, примјена неодговарајућег рада на неким пословима доноси огромне штете које се нарочито запажају код неких грана (виноградарство, воћарство, повртарство).

Према томе, оријентација на низ култура унутар једног газдинства са релативно малим површинама, које су у погледу климатско-економских услова хомогене, онемогућавају оптимално комбиновање производних фактора, а тиме и повољне економске резултате.

Ужи избор култура омогућава како повољније коришћење природних услова тако и осталих фактора производње, а што све има за резултат повећање производње и њене економичности.

Свођење производње на оптималан избор култура са становишта композиције производних фактора потребно је посматрати не само са становишта газдинства, већ са становишта читавог рејона у коме владају приближно исти услови. Ови рејони у Црној Гори су релативно мали и намећу потребу обједињавања по принципу један рејон — једно интегрирано пољопривредно газдинство. Овакво окрупњавање пољопривредних газдинстава омогућило би да се композиција производних фактора посматра са ширег становишта које би се подударало са јединственом цјелином природних услова који доминирају на дотичном подручју. Тиме би били створени услови за боље коришћење датих природних услова, боље коришћење опреме, радне снаге, за већу и осјетно јефтинију производњу. Дакако, то значи да и будућа инвестициона усмјера-

вања могу бити правилније сагледана на основу интегрирања постојећих фактора производње.

Одавде проистичу два основна критеријума од којих треба полазити при доношењу инвестиционих одлука у пољопривреди Црне Горе:

— намјеравана инвестиција треба да има за сврху специјализовану производњу;

— инвестирање треба да се усмјери на крупне пољопривредне организације које имају услове за оптимално коришћење производних фактора.

Комбиновање производних фактора не своди се само на питање усклађивања избора култура са природним условима и у оквиру овога коришћења природних специфичности чије предности омогућавају већу и економичнију производњу, већ се напоредо са овим поставља још низ питања од којих истичемо само нека:

— какви су већ створени агротехнички и други објективни услови на одређеном подручју и у којој мјери одређују будућа инвестициона улагања;

— колике су могућности инвестирања и повезано са тим временски распоред улагања;

— могућност пласмана производње.

Свако од ових питања изискује посебну обраду, а што прелази оквире овог краћег разматрања те ће о њима бити само укратко речено.

Досадашња инвестициона улагања у већини случајева представљају недовршена грађења. Такав је случај са мелирационим системима у Бјелопавлићима и Љешкопољу, са агромелирацијама на подручју ових система, са улагањима у Црмничком пољу, у Мрчевом пољу и др. До сада извршени радови намећу потребу њиховог настављања, бар до оне мјере која обезбјеђује активирање уложених средстава, а у већини случајева улагања је потребно наставити до коначног оспособљавања ових комплекса за интензивну обраду. Стога се при доношењу инвестиционих одлука морају узети у обзир и они услови који су створени досадашњим инвестирањем. Висина извршених инвестирања мора бити узета као елемент при доношењу одлука о будућим улагањима која морају бити срачуната тако да целокупни утрошак буде усмјерен на производњу која испуњава услове изражене у већ подвученим основним критеријумима.

Могућности инвестирања у односу на потребе су ограничене те посебан значај добија избор оптималног временског распореда улагања. Временски распоред инвестиционог улагања треба да обезбједи оптималан однос између периода активирања уложених средстава и укупног резултата који се постиже улагањем. Краћи периоди активирања уложених средстава омогућавају брже акумулирање нових износа за инвестирање у неријешене по-

требе. Укупан резултат који се постиже улагањем је циљ улагања, а период улагања одређује када ће се доћи до тог резултата. Овај критеријум искључује недограђеност и некомплетност, а што није био риједак случај у досадашњој инвестиционој потрошњи у пољопривреди Црне Горе.

Могућност пласмана намјераване производње, свакако, је пресудна на одлучивање у заснивању дотичне производње. Друштвено признање производ добија кроз реализацију на тржишту. Како је већ подвучено захтјеви за пољопривредном производњом су изнад могућности пољопривреде у Црној Гори. Стога је овај критеријум овдје дошао на посљедње мјесто, иако је иначе основни и битни елеменат при доношењу инвестиционих одлука.

Досадашња пракса код доношења инвестиционих одлука у пољопривреди, поред осталог, полазила је код мјерења резултата улагања само до посматрања са становишта гране. Квантитативни односи између резултата и улагања изискивали су на тај начин што је резултат у виду укупне робне производње, дохотка и сл. упоређиван за производњу на бази цијена које се постижу при реализацији производње не водећи довољно рачуна о даљем кретању те производње и ефектима који се постижу до њене коначне потрошње. Наиме, није довољно био укључен у посматрање ефекат који се постиже овом производњом као условом за рад других грана. Овдје конкретно мислимо на ефекте које пољопривредна производња омогућава да се постигну у туристичкој привреди и у другим гранама као што су прехранбена индустрија, индустрија дувана и др.

Наведени критерији само дијелом могу бити квантифицирани кроз уобичајене изразе друштвене оправданости инвестиционих одлука: уложена средства по јединици друштвеног производа, друштвени производ по запосленом, коефицијенат кружења обртних средстава и други. Колебање цијена, складност развоја са другим гранама, а и сама провјера реалности уобичајених показатеља друштвене цјелисходности улагања (који су, узгред речено, у инвестиционим програмима често нереално дати) намећу потребу да се при доношењу инвестиционих одлука у пољопривреди имају у виду и критеријуми о којима је овдје дат кратак осврт.